

David Sulík

Novorusko – nepokojné územie slobody

Novorusko je územie spojené s veľmi zaujímavou a pohnutou históriou bojov o slobodu a nezávislosť. Je miestom, kde sa nielen hrá veľká geopolitická hra medzi Ruskom a USA, ale ktoré sa môže v budúcnosti stať katalyzátorom zmien celej paradigmy politického a ekonomického usporiadania Ruska a možno aj sveta. O histórii tohto zaujímavého regiónu a jeho význame do budúcnosti z trochu iného uhla ako sú čitatelia zvyknutí, je tento článok.

História

Novorusko (alebo Novorussia, Novorossiya) je historické označenie územia na severnom pobreží Čierneho mora. Ide o južnú časť tzv. Divokých Polí, čo bolo územie medzi **Donom**, vrchnou **Okou** a Dneprom. K tomuto územiu väčšina historikov priraduje oblasť dnešného Krymu, Donecka, Luhanska, Záporožie, Cherson, Dnepropetrovsk, Charkov a Odeskú oblasť. Niekedy sa za časť Novoruska považuje aj dnešné Podnestersko v Moldavsku. Vedú sa diskusie, kto boli pôvodní obyvatelia tohto územia, každopádne ním prechádzalo mnoho kočovných kmeňov vrátane Skýtov a Sarmatov, ktorí sa pokladajú za možných predkov Slovanov, nositeľov staroslovanského prajazyka (majúceho veľkú príbuznosť so starou perzštinou a sanskrtom). Celé územie dnešného európskeho Ruska a Ukrajiny sa v antických časoch podľa gréckych historikov nazývalo Sarmatia. Len tak mimochodom, aj náš veľký učenec Matej Bel pokladal Rusínov za priamych potomkov Sarmatov. Na tomto území sa nachádza veľa prahistorických mohýl, napr. aj známa Saur-mohyla, ktorá sa stala významným miestom bojov nielen počas II. sv. vojny, ale aj v súčasnom ukrajinskom konflikte.

V 9.-13. storočí n.l. boli Divoké Polia osídlené kočovnými kmeňmi **Kumánov** a **Pečenehov** (u nás známi ako Polovci, usadzovaní neskôr na Záhorí), potom územie obsadili **Mongoli** a patrilo pod sféru vplyvu vazalských **tatárskych** štátov – **Krymský chanát**, Nogajská horda atď. Po **tureckom** vpáde na **Krym** sa stal krymský chanát tureckým vazalom. Cháni podnikali lúpežné výpravy do susedných krajín. V rokoch 1558–1583 podnikli krymskí Tatári 21 výprav na Rusko. Pre ochranu južných ruských hraníc proti krymskému chanátu bola vybudovaná pevnostná línia. V rokoch 1687–1689 podnikli ruské vojska neúspešné ťaženie proti krymskému chanátu (tzv. krymské pochody). Od 16. storočia do Divokých Polí začali migrovať ruskí a ukrajinskí zbehovia, ktorí sa pridávali ku **kozákom**. Po porážke **Osmanov** v **rusko-tureckej vojne** v rokoch 1768–1774 uznala **Osmanská ríša** nezávislosť krymského chanátu pod ruským protektorátom a roku 1783 bol chanát pripojený k ruskému impériu. Na konci 18. storočia boli tieto územia definitívne dobyté a následne kolonizované ruskými a ukrajinskými osadníkmi.

Správnym strediskom bol za cárskych čias dnešný **Dnepropetrovsk** (vtedy Novorossijsk), neskôr **Odesa**. Po **bolševickom prevrate v Rusku** sa názov Novorusko prestal používať. V roku 1918 až 1921 bola oblasť Novoruska začlenená do Ukrajinskej sovietskej socialistickej republiky. V roku 1954 bol administratívnym rozhodnutím Chruščova darovaný a pričlenený

Krym Ukrajine. Po rozpade Sovietskeho zväzu začal byť termín Novorusko znovu používaný v súvislosti s nezávislosťou týchto regiónov.

Toto územie je v modernej histórii Ruska a Ukrajiny špecifické dlhou tradíciou slobodného života a boja za uchovanie slobody. Územie Novoruska bolo hlavne územím kozáctva. Kozáctvo je v ruských a ukrajinských dejinách veľký fenomén. Slovo „kozák“ s najväčšou pravdepodobnosťou pochádza z turkického slova „kazak“ a znamená „slobodný človek“ alebo tiež „dobrodruh“. Kozáci boli rôznorodé, prevažne **východoslovanské** slobodné obyvateľstvo žijúce v riedko osídlených oblastiach, ďaleko od štátnych centier. Po rozpade tatárskej **Zlatej hordy** toto obyvateľstvo pravdepodobne vzájomne splývalo a miešalo sa s mnohými kočovnými kmeňmi. Kozáci žili v malých samostatných komunitách, pričom často utvárali vlastné ozbrojené jednotky nezávislé od okolitých krajín. Vojenstvo malo pre nich veľký význam, boli zväčša v stave permanentnej vojny s okolitými kočovnými národmi. Preto bola vojnová korisť jedným z ich hlavných zdrojov živobytia. Pri ich výpravách na **Krym** a **Kaukaz**, do **Turecka** a **Perzie**, podnikali riskantné výpravy nielen na súši, ale aj po mori.

Kozáci žijúci v okolí rieky **Dneper** sa sústredili okolo mesta **Záporožie**, kde vytvorili svoju najväčšiu pevnosť zvanú **Záporožská Sič**. Okolo roku 1530 sa táto Sič stala ich centrom. Tu sídlil koš, čo bol ich hlavný a najvyšší samosprávny orgán, ktorého veliteľ sa volil na 1 rok a nazýval sa košový ataman alebo jednoducho košový. Volila ho sičská rada skladajúca sa zo starešinov, čo bol kozácky ekvivalent dôstojníkov. Takáto svojrázna kozácka republika existovala na Siči do roku 1654. Kozákov si často privlastňujú Ukrajinci a Záporožskú Sič pokladajú za predchodkyňu ukrajinskej štátnosti. To je veľmi sporné, lebo etnicky tvorili kozáci zmes oboch národov Rusov aj Ukrajincov, pričom sami seba vnímali ako osobitné špecifické etnikum. No svojim postojom a cítením sa vnímali skôr ako ochrancovia Ruska a jeho hodnôt. Tradičnými nepriateľmi kozákov boli Tatári, Turci, Poliáci a katolícka cirkev. Ukrajinská národnosť alebo dokonca štátnosť sa do polovice 19. storočia vôbec neriešila.

Kozáci v Rusku plnili v 16. a 17. storočí najmä funkciu ochrany hraníc a pohraničných oblastí pred nájazdmi Tatárov. Medzi rokmi 1650 – 1765 boli kozáci organizovaní v slobodných kozáckych osadách. Ich autonómia sa udržala do roku 1765, kedy ich dekrétom zrušila **Katarína Veľká**. Kozácke jazdecké jednotky premenili na **husárov**, ktorí sa stali súčasťou pravidelnej cárskej armády, no napriek tomu si zachovali osobné slobody a ich obce určitý druh politickej autonómie. Okrem vojenských schopností bola veľmi cenená ich odvaha, vytrvalosť a vôľa, s akou pomáhali pri podmaňovaní **Sibíri**, **Kaukazu** a Ďalekého Východu. Objavenie a pripojenie Sibíri by bolo prakticky nemožné bez príspevku kozákov. V roku 1645 kozák Pojarkov preplával po rieke **Amur** do **Ochotského mora**, kde objavil Severný **Sachalin** a následne sa vrátil do **Jakutska**. Ďalší ruský kozák Dežňov preplával z ústia rieky **Kolyma** v **Severnom ľadovom oceáne** do rieky **Anadyr** v Tichom oceáne a objavil prieliv medzi Áziou a Aljaškou. **Kamčatku** preskúmal v rokoch 1697 – 1699 kozák Atlasov. Tak kozáci prispeli k vytvoreniu ruského štátu v hraniciach územia aké približne poznáme dodnes.

V 17. a 18. storočí sa ruské kozáctvo podieľalo veľkou mierou na mnohých povstaniach. Z jeho radov vzišli mnohí organizátori kozáckych a roľníckych povstaní, ako napríklad **Stepan Razin** a **Jemelian Pugačov** (rodák z Donu). Povstania boli zamerané nielen na udržanie si vlastných kozáckych slobôd, ale aj na oslobodení nevoľníkov inde v Ruskej ríši. Povstania sa vtedy rozšírili ďalej do Ruska a silno otriasli cársym režimom. No boli krvavo potlačené. Kozáci povstali proti cárskemu režimu, keď cítili, že miera útlaku ich aj druhých presahuje určité hranice, že cár porušuje a zneužíva bohom mu dané práva. Pričom vo všeobecnosti sa kozáci paradoxne prejavovali ako ochrancovia tradičných ruských hodnôt ako sú vlasť, cár,

pravoslávie, ale súčasne milovali slobodu. Tak boli kozáci strážcami ideálu slobody a súčasne ruských konzervatívnych tradícií. Neskôr, hlavne v 19. a 20. storočí boli kozácke jednotky používané cárskym režimom práve na potlačovanie národnostných a sociálnych nepokojov inde v ruskej ríši.

Po vypuknutí **občianskej vojny** sa väčšina kozákov postavila proti sovietskej moci a hlavne na juhu a východe krajiny sa stali hlavnou silou bielej armády. Mnohí skúsení velitelia, ako **Krasnov** či Škuro, sa postavili na stranu bielych. V rokoch 1918 až 1920 dokonca existovala v dnešnej Doneckej oblasti samostatná Donská kozácka republika. Len menšia časť kozákov sa naopak pridala k **Červenej armáde**, medzi nimi i neskôr známy **Bud'onnyj**. Po víťazstve komunistov v roku 1920 nakoniec prišla krutá rana vo forme dekozakizácie. Kozácka samospráva bola zrušená a ich oblasti boli rozdelené medzi jednotlivé zväzové republiky. Čoskoro na to sa ich dotkla vlna združstevňovania a mnohí z nich boli označení ako kulaci a odoslaní na nútené práce.

Kozáci mali osobitné práva, čo je veľmi dôležité, lebo všade inde v ruskom cárstve vládlo kruté nevoľníctvo, kým tu vial duch slobody. Veľmi zaujímavé boli ich kozácke občiny, slobodné obce vychádzajúce a nadväzujúce na staré slovanské tradície priamej „občinovej“ demokracie. Občinovú systém spočíval v tom, že všetci ľudia z jednej obce sa zúčastňovali priamo na riadení jej záležitostí. Všetci mali rovnaké práva (a povinnosti) a najvyšším rozhodovacím orgánom bol snem (v starom Rusku volaný veča) všetkých obyvateľov obce, ktorý vynášal aj záväzné rozhodnutia a sudy. Každý člen občiny sa mohol v prípade skutočnej krivdy alebo riešenia nejakého vážnejšieho problému ozvať a obrátiť na snem, čiže na celú obec. V rámci Európy sa tento systém priamej demokracie najdlhšie udržal práve v Rusku a na Ukrajine. Vznikom Kyjevskej Rusi a vytváraním centralizovanej feudálnej ríše, občinovú systém na vidieku postupne zanikal, a to aj z toho dôvodu, že bol viazaný na slobodu jednotlivca, čiže nebol možný v otrokárskom ani vo feudálnom zriadení, kde roľník aj s pôdou bol majetkom pána.

V Rusku sa určitá forma občinového systému zachovala ešte aj po prijatí kresťanstva v rámci slobodných obchodných miest, najdlhšie v starobyľom meste Novgorod až do 13. storočia. Neskôr bola nezávislosť Novgorodu kruto potlačená Ivanom Hrozným, a tým v Rusku definitívne skončil občinovú systém vládnutia. No práve v kozáctve bol tento systém občinovej demokracie v modifikovanej forme čiastočne udržiavaný. Dôležitý bol aj postoj kozákov k náboženstvu a duchovnu. Kozáci boli tradične silne nábožní, ale ich pravoslávne náboženstvo bolo veľmi slobodné a nezáväzné, často sa nepodriaďovali hierarchií a štruktúre cirkvi, ako aj prikázani kňazov, v starších dobách sa zaobišli celkom bez chrámov a kňazov, modlili sa sami, často aj v prírode. Ich duchovnosť obsahovala veľa svojráznych zvykov a prvkov prebratých ešte z prírodných pôvodných náboženstiev. Navyše mali celý rad silných duchovných bojových techník, porovnateľných, ak nie aj lepších ako sú techniky čínskych a japonských bojových umení. To z nich robilo neuveriteľne silných a nebezpečných bojovníkov.

V prvej časti článku sme si predstavili vývoj územia Novoruska, spomenuli sme kozácku tradíciu nezávislých slobodných občin. Práve táto tradícia sa stala inšpiráciou pre vytvorenie územia samosprávnych komunít a priamej demokracie v roku 1918.

Pokus o bezštátnu spoločnosť

S kozáctvom je spojená aj veľká postava svetového konštruktívneho anarchizmu **Piotr Alexejevič Kropotkin**, prezývaný aj anarchistické knieža alebo „Kristus z Ruska“. Jeho mama bola dcérou veľkého kozáckeho atamana a sám medzi kozákmi žil a bojoval. Práve život kozákov a ich spoločenské vzťahy v rámci kozáckych obcí mu boli veľkou inšpiráciou hlavne pri formulovaní optimálneho modelu samosprávnej komunity, modelu bezštátnej slobodnej spoločnosti založenej na samospráve a priamej demokracii, ktorému sa celý život venoval a rozpracovával v mnohých svojich dielach.

Kropotkinove myšlienky a sociálne vízie konštruktívneho anarchizmu sa stali veľkou inšpiráciou pre španielske anarchistické hnutie a odtiaľ preskočili do Latinskej Ameriky. Stáli na začiatku vzniku svetového občianskeho politického aktivizmu a mnohých dnes znovu objavených konceptov, ako sú priama alebo participatívna demokracia alebo hnutia za trvalo udržateľný život. Dokonca Kropotkin načrtnol v knihe *Dobývanie chleba* ako jeden z prvých koncept biofarmárstva a permakultúry.

Veľkým nasledovníkom Kropotkina a realizátorom jeho myšlienok v praxi bol **Nestor Machno**, pochádzajúci z Novoruska zo záporožského mestečka Gulajpolje. Machno vstúpil do jednej z mnohých anarchistických skupín v Novorusku a rýchlo sa stal jej veliteľom. Vďaka jeho osobnosti a charizme sa všetky ukrajinské anarchistické partizánske skupiny v oblasti začali nazývať machnovci. Tieto skupiny sa spojili a vytvorili Revolučnú oslobodzovaciu armádu Ukrajiny (ROAU). Armáda viedla úspešné boje s ukrajinskými nacionalistami, bielogvardejcami a neskôr aj s Červenou armádou. Tieto víťazstvá dosiahla ROAU proti omnoho väčším armádam, a tak začala narastať Machnova reputácia ako špičkového vojenského stratéga.

V tomto období si Machnovci vytvorili konkrétny politický program, ktorý pozostával z piatich bodov: zákaz všetkých politických strán, zákaz akejkoľvek diktatúry a útlaku, zrušenie štátu, odmietnutie socializmu a aktívne rozhodovanie pracujúcich na výrobe. V novembri 1918 ROAU vytvorila Slobodné územie. Slobodné územie známe tiež pod názvami „machnovščina“ alebo anarchistická Ukrajina, bolo prvým a doposiaľ jediným úspešným pokusom v modernej dobe vo Východnej Európe o vytvorenie bezštátnej anarchistickej spoločnosti. Rozprestieralo sa na území Záporožskej, Dnepropetrovskej a Doneckej oblasti, tesne hraničiac s Donskou kozáckou republikou.

Machnovým cieľom bolo vytvoriť na juhu Ukrajiny anarchistickú spoločnosť, ktorá by mohla slúžiť ako príklad celému Rusku. Machno tak čiastočne pokračoval v tradícii kozáckych obcí a kozáckeho federalizmu, t.j. slobodného spájania a spolupráce jednotlivých nezávislých obcí, ktorá v tomto kraji bola veľmi živá a silná. S jeho aktívnou podporou boli v Jekaterinoslavskej oblasti organizované anarchistické komúny, každá pozostávajúca z asi 12 usadlostí, po asi sto až tristo obyvateľov v jednej komúne.

Sám Machno, keď mu to čas dovolil, pracoval ako roľník v jednej z gulajpolských komún. Každý komúne bolo poskytnuté toľko pôdy, koľko boli jej členovia schopní obrobiť bez dodatočnej námezdnéj práce. Pôda a rovnako tak aj nástroje a hospodárske zvieratá boli komúnam pridelované na základe rozhodnutí regionálnych zhromaždení všetkých občanov komún daného regiónu. Rozhodovanie v každej jednotlivéj komúne fungovalo na základe všeobecného zhromaždenia jej členov. Vlastníctvo pôdy v rámci jednej komúny bolo spoločné, kuchyne a jedálne boli rovnako komunálne. Ale členstvo v takejto komúne bolo dobrovoľné! Kto chcel, mohol žiť, hospodáriť aj stravovať sa samostatne.

Členmi komunit neboli len ľudia hlásiaci sa priamo k anarchizmu, ale väčšinou bežní roľníci, ktorí si uvedomili výhodnosť takto prevádzkovaných spoločností. Otázka peňažného systému bola stále otvorená, takže na slobodnom území platili všetky peniaze. Každý mohol obchodovať za akú menu chcel, prípadne mohol vymieňať tovar za tovar alebo služby. Machno, ktorý rozhodne nebol žiadny vzdelanec, ale len „obyčajný“ dedinský človek, mal na uskutočnenie svojich vízií vymedzenú len veľmi krátku dobu. Preto je ťažké hovoriť, ako by sa tento sociálny experiment ďalej vyvíjal. No vo všeobecnosti mal podporu ľudí a v spoločnosti vládol pocit slobody.

Machno bol hlavne bojovník. Viac ako rozvíjaniu anarchistických komunit sa venoval boju. Všetky svedectvá sa zhodujú na skutočnosti, že Machno bol výnimočne schopný a statočný vojenský veliteľ. Jeho úspechy na poli organizovania ozbrojených síl a vedenia dlhého a úspešného boja, ak si odmyslíme niektoré úspechy španielskych anarchistov v 30-tych rokoch, sú unikátne v celých dejinách anarchizmu. Pri všetkých ťaženiach Machnovej armády viedla v čele veľká čierna vlajka, ozdobená nápismi „Sloboda alebo smrť“.

Machno odmietajúci akýkoľvek typ vlády, nieto ešte diktatúru proletariátu, predstavoval pre bolševikov nevítanú prekážku a hrozbu. V júli 1918 prešlo 40 tisíc vojakov Červenej armády na Kryme do ROAU. Bolševici spustili po tomto protimachnovskú propagačnú vojnu, v ktorej ho obvinili z popráv svojich politických oponentov a z vytvorenia tajných služieb, ktoré mali rozvrátiť Sovietske Rusko. Historici obidve obvinenia vyvrátili ako lži. Machno dlho vzdoroval Červenej armáde, ale presila bola obrovská. Bolševici pod priamym vedením Trockého napadli v polovici roku 1921 Slobodné územie a po niekoľkých mesiacoch bojov ho porazili a pripojili k Rusku. Väčšina anarchistov aj s rodinami bola povraždená, malá časť ušla. Machnovi sa podarilo ujsť do Paríža, kde zomrel začiatkom júla 1934 na tuberkulózu.

Po dobytí územia Novoruska bolševikmi a jeho pričlenení k Ukrajine, zničení kozáckej a anarchistickej tradície sa zdalo, že spomienka na slobodný život jeho predchádzajúcich obyvateľov je z tohto územia vykorenená. Špeciálne postavenie získala Donecká oblasť (nazývaná aj Donbas) a Luhansk, ktoré sa stali miestom prudkého rozvoja baníctva a strojárkeho priemyslu.

Rozsiahle uhoľné ložiská objavené v 18. storočí sa stali základom výrazného rozvoja priemyslu. Tomuto územiu pripadla veľká rola v rámci industrializácie Sovietskeho zväzu nariadenej Stalinom. Donbas bol výkladnou skriňou tohto procesu, výkony stachanovcov v ťažbe uhlia sa stali pamätnými v celej východnej Európe. Miestni baníci sa zapísali do histórie v roku 1941, kedy bola sformovaná 383. banícka strelecká divízia zložená výhradne z miestnych baníkov. Táto divízia najprv v roku 1941 neúspešne bránila Doneck pred nacistami, potom ho v roku 1943 dobyla späť a v roku 1945 sa zúčastnila bitky o Berlín. Príslušníci Doneckej divízie boli tí, čo bojovali o Ríšsky snem a podľa niektorých zdrojov práve oni vyvesili pamätnú vlajku naň.